

Miljökritiken i Anderz Harnings kåserier i DN 1982-1992

Sonia Blomquist

Sonia.blomquist@hig.se

University of Gävle, Avdelningen för humaniora
Paper från konferensen Consuming the Environment 26-27 november 2015

Miljö handlade fram till mitten av 1900-talet främst om avlopp till vatten och det satsades stort på avloppssystem och reningsverk i syfte att motverka förorening och övergödning. Under de följande tre decennierna blev teknikens negativa inverkan på naturen mer uppenbar, vilket bidrog till en förhöjd miljömedvetenhet hos såväl allmänheten som beslutsfattande myndigheter (Petersson 2012:3). I spridandet av information om miljön har medierna, och då i synnerhet dagspressen, varit en viktig faktor och i debatten har även humoristiska och "lättare" genrer som kåseriet haft stor genomslagskraft och möjlighet att påverka den allmänna opinionen.

Anderz Harning (1938-1992) var samhällsdebattör, journalist, litteraturkritiker, författare och en stor kritiker av det samtida svenska byråkratiska samhället. Han skrev flitigt kåserier som ofta häcklade översittare och makthavare i samhället. Harning var född och uppvuxen i norra Hälsingland, i byn Stocka utanför Hudiksvall. Som journalist reste Harning runt i världen som korrespondent och skrev reportage för olika tidskrifter och han bodde under sitt liv i återkommande perioder i Portugal.

Detta paper kommer att behandla miljökritiken i Anderz Harnings kåserier i Dagens Nyheter 1982-1992. De texter som jag undersöker är hämtade ur kåserisamlingen *Harnings bästa droppar*. *Anderz Harnings kåserier i Dagens Nyheter valda av Jonas Sima och Ingemar Unge* (Harning:1993), vilken utgavs postumt. Kåserisamlingen omfattar 50 kåserier, men jag koncentrerar mig här på åtta texter som innehåller direkt miljökritik. Mitt konferensbidrag är en del av min pågående masteruppsats i litteraturvetenskap vid Karlstads universitet. Denna uppsats behandlar samhällskritik och tematik i Harnings samtliga kåserier i ovan nämnda samling. Jag har i detta paper lyft ut och undersökt miljökritiken som en separat del, anpassad för konferensens tema.

Mitt övergripande perspektiv i detta arbete är litteratursociologiskt och utgår från Pierre Bourdieus teori och tankar om litteraturen som samhällets spegel. Johan Svedjedal beskriver i artikeln "Det litteratursociologiska perspektivet. Om en forskningstradition och dess grundantaganden" hur fokus i denna teori främst ligger på "hur skönlitteraturen skildrar samhället: hur den avbildar en igenkännlig

verklighet, omtolkar eller omskapar en yttre verklighet, hur den skapar bilden av ett samhälle.” (Svedjedal 1996). Den centrala definitionen av litteratursociologi kan beskrivas som ”ett systematiskt studium av litteraturen som socialt fenomen och som system och institution i samhället” (Furuland 1991:264). Forskningsinriktningen är i regel inte enbart nutidsorienterad, utan har ett historiskt perspektiv, och den kombinerar gärna analys av litterära verk med undersökningar av litteraturens yttre villkor, allt med utgångspunkten att söka förbindelser mellan textuella och kontextuella fenomen. Mitt syfte är att utifrån det valda kåserimaterialet beskriva vari Harnings miljökritik består, på vilket sätt han för fram den samt vilka språkliga redskap som används. Syftet är alltså främst deskriptivt, då jag undersöker hur innehållet i Harnings kåserier ter sig utifrån en analys av innehåll och form.

Kontextuellt återfinns Harnings miljökritik i den under 1980-talet accelererande miljödebatten och den nya miljömedvetenheten. I rapporten ”Miljö i Sverige under 50 år” (2012) beskriver Göran Petersson, professor i kemi- och bioteknik vid Chalmers, en kort svensk miljöhistorisk översikt som sträcker sig från 1960-2010. Enligt Petersson började miljömedvetandet sakta inom olika grupper under 60-talet och fortskred sedan under 1970- talet för att intensifieras under 1980- och 90-talen. Folkomröstningen om kärnkraft 1980 hade föregåtts av Harrisburgolyckan 1979, vilken hade visat på riskerna med kärnkraft. När sedan Tjernobylolyckan inträffade 1986 blev allmänheten smärtsamt medveten om den moderna teknikens påverkan på miljön. Enligt Petersson skedde stora förändringar just under 1990-talet eftersom näringslivet då både ”insåg och erkände miljöfrågornas betydelse”. (Petersson 2012:2).

I samhällsdebatten har dagstidningarna alltid haft ett stort inflytande genom sin förmåga att påverka den allmänna opinionen. Detta görs ofta på ledarplats, men också andra avdelningar har stor möjlighet att debattera aktuella och viktiga ämnen, t ex kåseriet. Ett kåseri är en underhållande kortare text i en tidning eller tidskrift. Ordet är inlånat från franskan och betyder förenklat (att) ”tala förtroligt” (Fernberg 2004:1). Ur vetenskapligt perspektiv är kåseriet en relativt outforskad genre i Sverige och Magnus Fernbergs avhandling *Kåseristil* (2004) vid Göteborgs universitet utgör i dagsläget en av få aktuella svenska vetenskapliga skrifter som specifikt behandlar kåserigenren.

Kåseriet som genre är intressant därför att det är en kort, personlig och lättsam texttyp som ofta kännetecknas av humor och ironi. Språket får gärna vara vardagligt och enkelt, men detsamma behöver dock inte gälla innehållet. Fernberg delar i sin avhandling in kåseriers ämnesval i fem olika ämnessfärer: Samhällelig (från aktuella företeelser till kändisar och könsfrågor), Personlig, Inte här och nu (drömmar, minnen, fantasier), Allmän (t ex mat, väder) samt Ting. Av dessa framstår enligt

Fernberg kategorierna samhällelig och personlig som de populäraste bland kåsörer (Fernberg 2004:129ff).

Den metod som jag använder för att undersöka den ideologiska delen i miljökritiken är textanalys, men dock inte i traditionell bemärkelse. Eftersom jag försöker undersöka det som också ligger "mellan raderna" för att komma åt kontexter, värderingar och argument i materialet har jag gjort en anpassning i form av en blandning mellan tre olika traditioner inom kritisk textanalys:

argumentationsanalys, kritisk diskursanalys och ideologikritik. Från argumentationsanalysen tar jag med två begrepp: tes och argument. Dessa begrepp finns som bekant i olika slag: logosargument appellerande till läsarens intellekt; auktoritetsargument som kan placeras någonstans mitt emellan logos och ethos och som höjer författarens trovärdighet samt motivationsargument, vilka är patosladdade och vädjar till läsarens känslor. Argumentation görs antingen för eller emot och textens grundtanke, tesen, rör sig kring denna argumentation (Bergström & Boréus 2005:91ff).

I kritisk diskursanalys använder jag mig av koncepten "kontext" och "social verklighet" för att kunna studera texten ur ett samtidsperspektiv, dvs. den kontext och sociala verklighet som rådde i samhället och inom miljödebatten under 1980- och 1990-talen. Det kontextuella perspektivet stöds av ideologikritiken i det att denna utgår från marxistisk systemkritik, vilken syftar till att synliggöra samhällets maktstrukturer genom att rikta intresset under ytan, mot det fördolda. Ideologikritikens centrala frågeställning är vilken verklighet som egentligen skildras och den studerar också relationerna mellan diskurser och sociala strukturer. En av förgrundsgestalterna inom kritisk diskursanalys, Norman Fairclough, hävdar att diskurser har tre funktioner: en ideationell, en relationell och en identitetsskapande (Bergström & Boréus 2005:321ff, 356).

Ideologikritiken, med sina rötter i marxismen och Frankfurtskolan, är en omfattande systemkritik som går steget vidare i sin samhällighet och i sin vilja att avslöja det västerländska samhällets bakomliggande principer. Den utgår från jämförelsen mellan inslag i ideologin och en yttre verklighet. Något man dock bör hålla i minnet här är distinktionen mellan politiska och icke-politiska ideologier. Politiska ideologier kan exempelvis studeras genom skrivna partiprogram, medan icke-politiska ideologier först blir synbara när man granskat dem under ytan (Bergström & Boréus 2005:154, 157f).

Gemensamt för alla tre metoderna ovan är att man studerar förhållandet mellan texten och praktiken, den omgivande sociala verkligheten och det som egentligen sker är att det osynliga blir synligt. Ideologikritiken som analysmetod understryker vetskapen om att texten i sig inte utgör hela sanningen, utan denna måste också kompletteras med, och relateras till, en yttre kontext. I min genomgång av de åtta kåserierna har jag valt att dela upp min analys i två steg. Först undersöker jag

innehållsplanet, med fokus på ämnen, budskap, tes och argument. I steg två analyseras formplanet, där jag uppmärksammar språk, tilltal och stil. När det gäller den stilistiska nivån riktas fokus speciellt mot användandet av ironi som retoriskt grepp.

Innehållsplanet - ämnen, budskap, tes och argument

I "Sverige är fantastiskt" (Harning 1993:8), daterad 9 juni 1988, ironiserar författaren över ordet "ärlighet" med hänvisning till att han läst ett uttalande av en svensk "turistguru" som offentligt hade hävdad att man måste vara ärlig i marknadsföringen av Sverige. Harning frågar sig om sådan ärlighet egentligen är så lämplig och strukturerar resten av texten som en numrerad lista i tio punkter med slagord för att locka turister till Sverige. Av de tio punkterna framför nummer tre och åtta en klar miljökritik medan övriga punkter är allmänt samhällskritiska och raljerar över det svenska klimatet.

Ämnessfären är personlig och de två punkterna fokuserar på miljöförstörningen med specifik hänvisning till försurning av sjöar och skogsdöd samt hur naturen påverkats efter Tjernobykatakstrofen, då stora delar av norrlandskusten drabbades av radioaktivt nedfall. Harning pekar i punkt tre på den dubbla moralen i det att man i samtidens Sverige utfärdar fiskekort för 100 000 vattendrag, men att det på grund av försurningen nästan inte längre finns någon fisk i dessa. Punkt åtta är en ironisk uppmaning till blivande turister att komma till Sverige om de tycker att "[...] radioaktivitet piggar upp." och han avslutar med att "Ingen som är sugen på cesium och bequerel behöver åka hem besviken!" (Harning 1993:9). Textens tes är att ärlighet inte alltid är på sin plats i marknadsföringen av Sverige - om syftet är att verkligen presentera sanningen. Budskapet i texten är att Sveriges makthavare och ansvariga myndigheter har en dubbel moral och att de mörklägger sanningen för medborgarna och för eventuella turister, inte minst gällande naturen och miljön men även gällande viktiga samhällsfunktioner. I texten argumenterar Harning skenbart för uppriktighet och ärlighet i beskrivningen av Sverige, men genom den ironiska framställningen understryker den skenbart positiva och upprymda tonen och de hurtiga argumenten istället en svidande samhälls- och miljökritik.

Kåseriet "Barndomens bäckar" (Harning 1993:10) är daterad till 22 juli 1982 och utspelar sig i byn Färila i norra Hälsingland, där kåsören vid tillfället vistas med sin åttaåriga dotter i författaren Albert Vikstens stuga för att fiska. Ämnessfären är personlig och beskriver kalhyggen, sönderkörd skogsmark och förorening med miljöfarligt avfall. Harning redogör känslösamt, och efter en lång naturlyrisk beskrivning av en lyckad fisketur, för hur han och dottern en tidig morgon går upp för att fiska öring i bäckarna och får se "spåren av den nya framstegsvänliga tiden" (Harning 1993:11). Han beskriver här

målade hur "Uråldriga strömdrag var nerpletade med olja från skogsmaskinerna och åbrinkar var sönderkörda och leriga och förorenade och de flesta vattnen var sedan länge döda."

Han berättar för dottern hur det var i naturen då han själv var barn och att det numera endast finns bäcköring i två av nitton vattendrag och hon blir då så ledsen att hennes ögon tåras och texten avslutas med en reflexion över det oerhörda pris som människorna fått betala för den moderna tidens framsteg: "Snart var hans älskade Hälsingland utan natur och utan djur och samtidigt hade framstegsvänligheten lett till att människorna var arbetslösa. Femtio års ekonomisk storhet hade gjort slut på allt", skriver Harning, och i slutet av texten undrar han om hans generation någonsin kommer att kunna ge en god förklaring till den yngre generationen varför de nästan ödelagt allt för kommande generationer. Han avslutar med att "[...] han insåg att de hade rätt att hämnas." (Harning 1993:12).

Textens budskap är att civilisationen har ett pris och att människan i sin teknologiska framstegsiver har passerat en förbjuden gräns, där bruk övergått i missbruk. Tesen i detta kåseri är att nästa generation kommer att ställa tidigare generationer till svars för den förstörda miljön. Framställningen är tydligt känslösam och argumenten pathosladdade. Beskrivningen är inledningsvis deskriptiv, sedan konstaterande och kritiserande och slutligen moralfilosofiskt frågande utifrån ett framtidsperspektiv. Argumentationen i detta kåseri är klart mot miljöförstöring och han använder, vilket nämns ovan, ett flertal pathosbetonade argument. Beskrivningen av dotterns tårfyllda ögon understryker här det allvarliga och ödestyngda i budskapet.

I "Den stora längtan" från den 9 juli 1987 (Harning 1993:16f), sitter författaren i södern, i det varma Portugal, i 32 graders värme och längtar hem till det kalla Sverige; till "ljuva minnen och flydda dagar". Ämnessfären är personlig och författaren tänker nostalgiskt men ironiskt tillbaka på hemlandet med "den förgiftade granskogen med sina vackra bruna grenar och de upplyftande kalhyggerna och cesiumälgarna [...]" och föreställer sig hur det är att ta sig en kopp kaffe sittandes på en mossig sten lyssnandes till "[...] den sista mellanspättens melankoliska hackande i det döende landskapet!" (Harning 1993:16). Han avslutar texten med att fastslå att "[...] mest motbjudande i min del av världen är ändock bäcköringen som spritter i bergsströmmarna. Alla vet ju att en äkta fosterländsk öring är packad i becquerel och helst simmar omkring med buken i vädret." (Harning 1993: 17).

Tesen i kåseriet är att Sverige inte är världens bästa, och enda, land. Dess natur är förstörd och nu finns bara minnen kvar av det som en gång var. Budskapet i texten är att hemlängtan och

fosterlandskärlek ibland är dubbel och komplicerad och att andra platser i världen rent av kan framstå som bättre och miljömässigt friskare än Sverige. Författaren sitter i det varma Portugal med en hemlängtan till ett hemland som inte längre är vad det en gång var. Sverige är nu ett försurat, radioaktivt land med cancersjuka gäddor och författaren framställer här sig själv som en sorgsen och tvehågsen desertör. Harning argumenterar i texten mot att se Sverige som det enda och bästa landet i världen och framför kritiken genom att på ett ironiskt sätt understryka positiva och negativa skillnader mellan Sverige och Portugal, t ex att det inte finns några "riktiga" myggor i södern och att han "saknar den fallfärdiga röda stugan och den stinkande träskvattenbrunnen" (Harning 1993:16).

Kåseriet "Oceanen inom oss" (Harning 1993:23) är från den 26 januari 1989 och utgör en hyllning till havet som den ursprungliga livgivande kraften i universum. Ämnessfären i denna text rör sig mellan det Fernberg benämner som "inte här och nu" och personlig (Fernberg 2004:129). Även i denna text befinner sig författaren i Portugal vid havet och det är natt. Harning frågar sig om det är möjligt att vi människor ännu har ett hav som brusar inom oss sedan "tiden före tiden". I texten reflekterar han över evolutionen och undrar om vi människor kanske "fuskat bort det intuitiva med våra egna teknologiska fantasier och våra förtylligade religioner." (Harning 1993:23).

Författaren berättar om en resa han tidigare gjort till Northern Territory i Australien och uppger sig vara osäker på om någon utanförstående någonsin ska kunna förstå sig på aboriginerna och deras kultur. I slutet av texten oroar sig författaren för att även de stora haven ska komma att förstöras och tillägger: "Det ligger något djupt symboliskt över att vi ger oss på vårt urhem och därmed vårt ursprung. Varför strävar vi efter att skära av trådarna bakåt? Försöker vi undermedvetet förvandla oss själva till gudar?" (Harning 1993:24).

Budskapet i detta kåseri är djupt filosofiskt och existentiellt och precis som i "Barndomens bäckar" så för han ideologiskt fram tesen om att mänskligheten är på väg att passera gränsen för det moraliskt anständiga i förhållande till naturen. Textens tes är att människan och havet är nära förbundna och om vi förstör haven så förstör vi också mänskligheten. Slutet av kåseriet indikerar att det nog redan är försent för mänskligheten att reparera de skador vi åstadkommit. Havet framstår dock som en tröst i vetenskapen om undergången och författaren avslutar ödesmättat med att han "längtar till Havet"(Harning 1993:24). Argumentationen tar ställning för naturen och bejakar människan som en del av denna. Logosargument återfinns här i författarens sätt att kort beskriva människans evolutionära utveckling, vilken tog sin början i havet. Exempel på pathos- och ethosargument förekommer också: "Vi har fuskat bort det intuitiva med våra egna teknologiska fantasier [...]", säger

Harning och han upprepar också som ett mantra uttrycket "Allt hör ihop eftersom allt är allt" (Harning 1993:23) två gånger i texten, först i mitten och sedan strax innan slutet.

"Äntligen tyst i naturen" är daterad den 28 juli 1988 och handlar om hur tyst naturen har blivit som ett resultat av miljöförstöringen. Kåseriet börjar med att författaren "glider omkring" längs norrlandskusten och han rapporterar här om hur den plågade och sjuka naturen ser ut. Författaren beskriver på ett målande sätt kalhyggen, tidigare miljöutsläpp med DDT och PCB och de synbara sviterna efter Tjernobykatakastrofen.

Budskapet i detta kåseri anknyter till de ovan nämnda och författaren understryker här igen det pris mänskligheten är beredd att betala för en ökad teknologisk och modern tillvaro. I texten märks en tydlig allusion till Aldous Huxleys dystopiska roman *Du sköna nya värld* i det att författaren ironiskt yttrar att "vi står verkligen inför en skön ny värld där vi inte längre behöver besväras av en massa andra levande organismer" (Harning 1993: 41). Textens tes är att mänskligheten får betala ett högt pris för den moderna teknikutvecklingen. Författaren vill i kåseriet understryka att den som har makt också har ansvar, men han antyder att mänskligheten i detta fall drabbats av någon form av hybrid och därför blivit maktfullkomlig. Texten uppvisar en klart ideologisk ställning mot mänsklighetens oansvariga maktmissbruk av naturen. Argumentationen tar klart ställning mot natur- och miljöförstöring i utbyte mot ett modernt högteknologiskt samhälle.

Kåseriet "Allt är kört" publicerades 1 september 1988 och fabulerar på temat eufemismer, vilket är ett återkommande ämne i Harnings kåserier och övriga författarskap. Åter poängterar författaren förekomsten av en dubbel moral hos myndigheterna då de istället för att erkänna miljöförstöringens påverkan på naturen väljer att i förskönande omskrivningar benämna till exempel fiskdöden till följd av försurning som att en sjö är "svårfiskad".

Texten beskriver författarens intryck under ett veckolångt besök vid den tidigare så fiskrika sjön Västra Silen i Dalsland. Nu är aktiviteten i sjön låg och i den omgivande skogen finns nästan inga fåglar: "Efter 13 timmar landade en av nötskrikorna. Fyra timmar senare kom två sädesärlor. 13 timmar. För fyra år sedan tog det 13 sekunder. Men lokalt har man redan lyckats indoktrinera sig själv att det beror på att det "finns mat nog i skogen." (Harning 1993:44). Tesen i denna text är att myndigheterna medvetet ljuger för medborgarna om miljön. Det budskap som förs fram är att sanningen mörkläggs av ansvariga myndigheter och att dessa ljuger genom att linda in fakta i skenbara och falska förklaringar - hellre än att erkänna människans skuld i miljöförstöringen och börja göra något åt den.

Argumentationen vänder sig tydligt mot den samtida miljösituationen och bevisföringen är rak, tydlig och exemplifierande. Till skillnad från många av Harnings kåserier är denna inte humoristiskt ironisk, utan mer konstaterande och uppgiven. Eftersom texten är skriven i jagform känns pathosargumenten naturliga. Författaren talar här om "en sorgens sommar med alla dessa döda fiskevatten" (Harning 1993:43). Det finns även här exempel på logosargument i framställningen. Istället för att framställa skogsdöd som ett resultat av kalhyggen föreslår myndigheterna på "det folkliga nyspråket" att "skogen nu för tiden jobbar med självsanering. Massor av träd måste dö för att dom andra ska kunna leva vidare. (Harning 1993:44)". Harning fastslår ironiskt att detta nog "inte är så klokt gjort av vår nya tänkande skog. Den självsanerar sig nämligen totalt på miljontals hektar."(Harning 1993:44).

"Vargen Ylva" är daterad till den 31 oktober 1991 och utgör ett inlägg i den tidiga vargdebatten i Sverige. Vargen Ylva i Värmland var den första att falla offer för skydds jakt i Sverige och orsaken var att hon inte var rädd för människor samt att hon också hade ett gott öga till traktens hanhundar. Vargens existens debatterades flitigt i pressen och djuret avlivades slutligen på uppdrag av Naturvårdsverket 1993, vilket skapade stor debatt (Cinque 2003:4). Harning tar i denna text klart ställning för vargen Ylvas rätt att existera och han ironiserar också över alla rapporter i media om den skadegörelse som vargen anklagades för. Tesen i detta kåseri är kort att låta vargen existera ostört och fritt. Budskapet i texten är att den samtida vargskräcken är rejält överdriven och att en enda varg omöjligt kan hinna med att ställa till så mycket oreda och skadegörelse som påstås. Han avslutar kåseriet ironiskt med ett PS, där han jämför med hur vargsituationen ser ut i Trás-os-Montes i Norra Portugal: "Där finns hundratals vargar, men det var naturligtvis fega varelser i alldeles för stora skinn. DS"(Harning 1993:62).

Argumentationen är tydligt emot vargjakt och består av såväl logos-, pathos- som ethosargument. Harning använder logosargumenten för att understryka det absurda i att tro att en varg kan ställa till sådan massiv oreda och han hänvisar i slutet av texten till sin tid i Portugal och vargbeståndet där. De pathosargument som används är ironiska och uppstår genom grava överdrifter, t ex "Ingenting är så hotfullt och hemskt att skåda som en jättelik varg. Det krävs modiga män som vågar se döden i vitögat". (Harning 1993:61). Dessa argument syftar här till att genom den ironiska och humoristiska framställningen väcka ilska och medkänsla hos läsaren.

Textexemplen ovan ger en tydlig vink om vilken som är Harnings ideologiska hemvist. Med ideologi avses här "[...] en helhet av mer eller mindre tydliga föreställningar och värderingar som präglar hur vi ser på människan, samhället och världen." (Hellspong 2001:31). Harning är inte partipolitisk i sin

miljökritik, utan de föreställningar och värderingar som kan utläsas i texterna kännetecknas av en allmän misstro mot samhällets toppar och specifikt mot olika myndigheter och deras företrädare. Tidningen Dagens Nyheter betecknades under Harnings aktiva tid som kåsör som "oberoende". Sedan starten 1882 har den också endast genomgått smärre ideologiska förändringar: Inledningsvis gällde beteckningen "frisinnad" fram till 1923 och 1912 tillkom benämningen "liberal", vilken kom att gälla fram till 1973. Från 1974-1998, alltså Harnings aktiva tid, rådde som ovan nämnts beteckningen "oberoende" och från 1998 är tidningen "oberoende liberal" (Nationalencyklopedin, DN).

I kåserierna kan man dock märka att Harning tydligt tar ställning mot kollektivism och för individens frihet, vilket t ex framgår i "Äntligen tyst i naturen" där Harning yttrar att "Individer som motsätter sig Utvecklingen måste naturligtvis åtgärdas." (Harning 1993:42). Författarens syn på världen är ödmjuk och filosofisk, men han framför en oro när det gäller effekten av modernitet och teknisk utveckling utan långsiktig konsekvensanalys. Denna oro gäller främst människans förhållande till naturen och den stora risken att missbruka resurser utifrån korttänkta vinstperspektiv. Harning påpekar i flera av texterna att Sverige som nation är drabbad av hybris och tror sig vara bättre än andra länder i världen. Detta märks t ex i "Sverige är fantastiskt", "Den stora längtan" och "Äntligen tyst i naturen". Harnings samhällssyn är dyster och i "Äntligen tyst i naturen" målar han upp en dystopisk bild där samhälle och natur ställs mot varandra som motståndare.

I "Allt är kört" visar han också hur makthavarna manipulerar språkbruket med ord som "svårfiskad" för att försköna och dölja fiskdöden i Sveriges sjöar. Här uttrycker han också ett tydligt avståndstagande mot det han kallar "det folkliga nyspråket", vilket han antyder är ett medel för makthavarna för att manipulera och styra medborgarnas uppfattning om tillvaron – ett sätt att vilseleda och översläta genom språket. Kåseriet avslutas också med en dyster profetia: "Det ekologiska uret tickar allt snabbare mot den eviga midnatten." (Harning 1993: 44).

Formplanet - språk, tilltal och stil

Ämnesmässigt kan kåsören skriva om precis vad som helst och framföra sina åsikter hur den vill och med hjälp av alla till buds stående medel. Kåsören har därvidlag en form av "narrens frihet", dvs. att vara den ende som kunde säga sanningen till kungen. När det gäller formatet är kåseriet däremot begränsat i både längd och koncentration och därför behöver det vara enkelt, tydligt och slagkraftigt. Kåsören behöver inte följa en kronologisk ordning i berättandet, men har heller inte utrymme för några onödiga kommentarer eller ovidkommande sidospår i framställningen (Unge 1999:42f).

Språket i kåserier är koncentrerat i det att meningarna är förhållandevis korta och det förekommer

ofta interjektioner och meningsfragment. Stilen är lätt och präglas av talspråklighet och aktiva satser och läsaren dras in i händelseförloppet genom att författaren använder tilltal och ställer frågor (Fernberg 2004:176f).

Vissa stilmedel är typiska för kåseriet och det är främst sådana där det negativa har en central roll. Här kan nämnas stilmedel som ironi, sarkasm och satir, vilka i vardagsspråket ofta sammanblandas. Enligt Anders Sigrell (2001:228,245) kan ironi betraktas som ett paraplybegrepp vars underavdelningar representeras av sarkasm, satir och parodi. Det finns dock inte någon internationellt överenskommen definition av begreppet, men paraplytänkandet är enligt Sigrell förhållandevis utbrett.

I *Heder och påverkan. Att analysera modern retorik* (1998) gör också Karlberg och Mral en grov indelning av stilfigurerna i *trop* och *ornament*. En trop tar man hjälp av när man vill säga mer än det som ordens egentliga betydelse räcker till, vilket innebär att ironi klart sorteras in som en trop. En trop går alltså över den rent ordagranna betydelsen och manifesteras som bilder och symboler skapade med hjälp av textuella medel. I Ornamenten däremot, behåller ord sin betydelse, men kan användas på ett kreativt sätt, t ex för att ge texten rytm eller variation. Exempel på ornament är allitteration, rim, upprepning, etc. (Karlberg & Mral (1998:46).

Den finska ironiforskaren Toini Rahtu presenterar i avhandlingen "Ironi som forskningsobjekt" (2006) två premisser för vad ironi är, respektive inte är: "(1) Ironi betyder motsats till vad som uttrycks. (2) Ironi betyder något annat än vad som uttrycks.". Enligt Rahtu är en ironisk tolkning en kombination av fem komponenter som hon benämner som *den komponentiella definitionen av ironi*: "negativ, kritisk attityd som (2) har en intentionell producent och som (3) riktar sig mot något och (4) mot någon. (5) Åtminstone en av komponenterna (1)-(4) ska vara dold på ett eller annat sätt." (Rahtu 2006:131).

Harning använder ett förhållandevis enkelt och vardagligt språk i samtliga kåserier, men han har en förkärlek för att skapa stilbrott genom att blanda högt och lågt språk. Han kan använda uttryck som "medicinska förväntningar", "kulinäriska höjdpunkter" i samma text som ordet "stålar" (Harning 1993:8f). I vissa kåserier är meningarna längre och texten naturlyriskt beskrivande och där utgörs stilbrotten av slang och dialektala inslag som t ex "röven", "trevna" och "hie" (Harning 1993:16f).

Berättarform och tilltal i kåserierna varierar både i och mellan texterna. "Sverige är fantastiskt" inleds i jagform, men övergår efter första stycket till andrapersonsform. "Barndomens bäckar" är

genomgående berättad i tredjepersonsform, medan "Den stora längtan är skriven i första person, men övergår från jag-form (singularis) till vi-form (plural) i slutet av texten. "Allt är kört" och "Vargen Ylva" berättas genomgående i jag-form.

Stilen hos Harning är mångfacetterad och inrymmer en rad intressanta inslag. I sina texter använder han både troper och ornament som redskap. Ironi är, föga förvånande, hans främsta stilistiska verktyg, men han använder också rikligt av ornament som exempelvis allitteration och upprepning som stilmedel. Några exempel på detta är rytmiskapande allitterationer som "Stackars svenskar som bor i södern", "Mest motbjudande i min del av världen [...]" (Harning 1993:16) och "Vargen Ylva i Värmland är den största och styggaste vargen i hela vida världen." (Harning 1993:61).

I flera av kåserierna understryker författaren också vissa ord genom att använda inledande versal. Ett exempel på detta återfinns i "Sverige är fantastisk", där Harning valt att understryka ord som "Fäderneslandet" och uttryck som "Tillståndet i Sverige". Genom denna metod poängteras det löjliga i texten och kritiken framgår tydligare. Han använder dock även denna metod i vissa texter för att uppnå motsatt effekt. Ett sådant exempel återfinns i "Oceanen inom oss", där han avslutar med: "Jag längtar till Havet" (Harning 1993:24).

Även om Harnings främsta vapen är ironi så är inte alla kåserier ironiska. Utifrån Toini Rahtus komponentiella definition så kan man konstatera att vissa klart avviker, eller inte uppfyller definitionen. Dessa texter har ofta ett större filosofiskt djup, är mer utförliga och detaljerade i miljöbeskrivningen samt har en anstrykning av melankoli. Här återfinns kåserier som "Barndomens bäckar" och "Oceanen inom oss".

De tydligt ironiska kåserierna är lättidentifierade i det att de säger en sak, men menar något annat. Hit hör texter som "Sverige är fantastiskt" som ironiserar över den svenska hybris och självgodheten och "Allt är kört" som har ett övertygande reversibelt budskap. Det ironiska motställda perspektivet är även uppenbart i "Den stora längtan" där Harning raljerar över ämnet hemlängtan och ställer det kalla, miljöförstörda Sverige i bjärt kontrast till det varma och fortfarande fiskrika Portugal. I framställningen ans dock en bakomliggande melankoli och saknad efter det goda i hemlandet, t ex i beskrivningen av tidigare "Ijuva sommandagar med barnen". Denna dubbelhet understryks ytterligare genom den ilska avslutande uppmaningen till läsaren som ställer författaren själv i kontrast mot sinnebilden av den lutherskt arbetande och hårdföra svensken: "Kom ihåg att det är bara vi veklingar som flyr! En äkta hederlig svensk äter järn och skiter kätting och torkar frosten ur

mungiporna och går fram med hugglien genom lågtrycken med ett morskt leende på läpparna.” (Harning 1993:17).

”Äntligen tyst i naturen” är också tydligt ironisk men i denna lyckas Harning framföra sin miljökritik dels genom att undervisa läsaren om hur det står till i naturen samt dels också ge en möjlig framtidsvision. Han räknar här upp en rad samtida aktuella miljöproblem som skogsdöd, säldöd, DDT- och PCB-utsläpp, dioxin samt kontentan av Tjernobykatakastrofens effekter på det norrländska kustlandskapet. För att öka effekten av kritiken alluderar han till kända litterära verk: ”Vi står verkligen inför en skön ny värld” är en tydlig hänvisning till Aldous Huxleys *Du sköna nya värld* och beskrivningen ”Oss tillkommer all makt såväl på jorden som i haven och på himlapälsen” för tankarna till Herrens bön ur Luthers lilla katekes (Bibeln, Matteus 6:6.10). Även påföljande mening, ”Ändå finns det en förrädare bland oss.”, kan anspela på Judas Iskariot och förräderiet mot Jesus (Bibeln, Johannes:13).

Berättarrösten framställer sig i denna text som ”framstegsvänlig” och hävdar att man måste utföra saker i ”utvecklingens namn”, vilket naturligtvis är ett budskap tvärtemot vad författaren egentligen anser. Bildspråket i kåseriet är rikt och målande och han använder skämtsamt skäckblandande liknelser som ”Älgarna lufsar omkring som halvlevande röntgenbilder” och negativa undergångsbeskrivningar av fiskarnas situation där ”Abborrar och gäddor snubblar genom vattnet såriga och vanskapta och svampbevuxna och pestsmittade.” (Harning 1993:41).

Som en avslutning av denna korta beskrivning av miljökritiken i Harnings kåserier kan det konstateras att hans texter kan ses som en spegling av den samtida miljödebatten. Författaren belyser miljökritiska ämnen som skogsdöd, fågeldöd, fiskdöd och försurade vattendrag, kalhuggning av skog, utsläpp av miljöfarligt avfall samt radioaktivitetens ödesdigra påverkan på de norrländska kustlandskapen efter Tjernobylolyckan.

Harnings argumentation är aggressiv, uttrycksfull och fylld av målande exempel och han använder sig av retorikens klassiska argumenttyper för att locka och övertyga läsaren om riktigheten i hans resonemang. Här tar han också hjälp av olika stilistiska inslag, bestående av både troper och ornament, men där ironi är den grundläggande byggstenen. Ironin kompletteras av ett uttrycksfullt och rikt bildspråk med allusioner till kända verk. Som genre ger kåseriet stort utrymme för språklig frihet på ord- och uttrycksplanet och Harning uppvisar här en förkärlek för olika former av stilbrott, där han blandar högt och lågt språkbruk och ställer olika stilnivåer mot varandra i en och samma text.

Under skrivandets gång har det slagit mig hur aktuell och modern Harning fortfarande känns, trots att det gått flera decennier sedan hans röst tystnade. Flera av de ämnen och budskap som han behandlade i sina kåserier är fortfarande aktuella och debatteras flitigt i dagens medier. Den svenska naturen har dock blivit betydligt friskare sedan Harnings tid och medvetenheten om natur och miljö har höjts, såväl hos allmänheten som hos makthavare och inom näringslivet.

Referenser

Bibeln (1917), De förenade bibelsällskapens edition. Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag: Stockholm.

Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red) (2012), *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. Studentlitteratur

Cinque, Serena (2003), Vargens utbredning och lokalisering: en orientering, ARBETSRAPPORT 30, CEFOS, Göteborgs universitet

http://www1.nina.no/lcie_new/pdf/635011368626902647_Cinque%20CEFOS%20Wolf%20distributi%20-%20an%20orientation.pdf (hämtad 2015-10-31)

Fernberg, Magnus (2004). *Kåseristil*. Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap I. Göteborg: Institutionen för svenska språket. Göteborgs universitet.

Furuland, Lars (1991), "Litteratur och samhälle. Om litteratursociologin och dess forskningsuppgifter". *Ljus över landet och andra litteratursociologiska uppsatser*. Hedemora. Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, 28.

Harning, Anderz (1993), *Harnings bästa droppar. Anderz Harnings kåserier i Dagens Nyheter valda av Jonas Sima och Ingemar Unge*. Dagens Nyheters Förlag, Borås.

Hellspång, Lennart (2001). *Metoder för brukstextanalys*. Lund: Studentlitteratur.

Karlberg, Maria & Mral, Brigitte (1998). *Heder och påverkan. Att analysera modern retorik*. Stockholm: Natur och kultur.

Nationalencyklopedin, DN. <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/dn> (hämtad 2015-11-07)

Petersson, Göran (2012), "Miljö i Sverige under 50 år. Giftfri miljö, Biologisk mångfald, Kost för hälsa och mediala miljöhistoriska toppar." En kort miljöhistoria skriven i januari 2012 för Cancer- och

Allergifonden. http://publications.lib.chalmers.se/records/fulltext/local_153696.pdf (hämtad 2015-10-31).

Rahu, Toini (2006), "Ironi som forskningsobjekt. Är det möjligt att läsa mellan raderna?", Helsingfors universitet, Finska, finskugriska och nordiska institutionen. Ur: Hartama-Heinonen, Ritva & Kukkonen, Pirjo (red.) *Kiasm* (2010). Acta Translatologica Helsingiensia (ATH) Vol 1, 129–136. Helsingfors: Helsingfors universitet, Nordica, svensk översättning.
<https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/24328/ATH%20vol%201%20art%2011%20Rahtu.pdf?sequence=1> (hämtad 2015-10-31)

Sigrell, Anders (2001), *Att övertyga mellan raderna*. Åstorp. Rhetor.

Svedjedal, Johan (1996), "Det litteratursociologiska perspektivet. Om en forskningstradition och dess grundantaganden", *Tidskrift för litteraturvetenskap* 25 (1996):3/4, s. 3–20 (ISSN 1104-0556).

TT: "Varg i Värmland får jagas", SvD 17 juli 2002.

<http://www.svd.se/varg-i-varmland-far-jagas> (hämtad 2015-10-31)